

הספר ליום השבעה להסתלקות מורי ורבי זצ"ל

לנצח וחסד

א) אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, אבי הרוחני במלא מובן המילה.

אבי ישיבתנו! הלא רק ע"י העידוד שלו קמה הישיבה, כל צעד ושעל היו בהתייעצות איתו, הוא הוא שליוה אותנו זה שלושים שנה.

רכב ישראל ופרשיו! בדור יתום זה, אחרי השואה הפיזית באירופה, בתקופת השואה הרוחנית הנוראה, העולם היה כמעט שמים, והדור היה זקוק כאויר לנשימה למנהיג, לגדול שיגדור את הפרצות, לקברניט שינווט את המהלכים, שילחם מלחמות ה', שירומם את עולם התורה שנפגע קשות, שירומם את קומתו השתוחה של העם. בדור תהפוכות שהסממן של האחדות היה רחוק מתודעתו, שנשכחו סדרי קהילות, בדור של קיבוץ גלויות שונות זו מזו. בדור זה הקימה ההשגחה את האדם הנכון שמתוך גדלותו האדירה, נקיון כפיו, ישרותו, חן ונועם מידותיו, זכה שמתוך ד' אמות של הלכה, בלי לתפוס כל משרה, דבריו היו נשמעים משך עשרות בשנים, וכל ההחלטות הגורליות ליהדות החרדית סוכמו במחיצתו, אשרי עין ראתה כל אלה.

אין פלא איפה שמאות אלפים שבאו להתאבל על פטירתו, ישבו ובכו כיתומים קטנים שבוכים על מיתת אביהם, כל אחד הרגיש קירבה נפשית מיוחדת אליו, ישבנו ובכינו כי אין תמורתו. לי אישית מורי ורבי היה לדמות מופת, אני מרגיש שאני חייב לו את חיי, ופטירתו היא כאבדן נתח חשוב מהחיים שלי. אינני מסוגל להקיף ולהעריך את אישיותו, כי שגבה מאד ממני, רק אומר כמה מילים להגדיר לפי מבטי המוגבל את קוי דמותו שהיתה במרכז חיי.

ב) איתא בילקוט שמעוני פרשת האזינו על הפסוק ימצאהו בארץ מדבר: זה אברהם. משל למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר, הניחותו חיילותיו במקום הצרות במקום גייסות ובמקום ליסטים והלכו להם. נתמנה לו גיבור אחד, אמר לו אדוני המלך אל יפול ליבך עליך, אל תהי עליך אימה של כלום, חייך שאיני מניחך עד שתיכנס לפלטרין שלך ותישן על מיטתך, כענין שנאמר אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מאור כשדים. ופשוטו של הילקוט הוא, שרשב"ע ברא בריאה ובני האדם הם החיילים, וכולם עזבו אותו שלא עמדו במשימה. עד שקם גיבור תקיף בדעתו, והכיר את בעל הבירה, ומסר נפשו לפרסם מלכות שמים שכל הברואים יכירו כי לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון. והיינו דאחרי דכביכול צמצם את עצמו, על האדם להתגבר על ההסתר, ולראות את מציאותו וגדלותו יתברך. יתירה מזו, תפקידנו למלא את מה שנראה כחלל ריק ח"ו בפעולות המעידות על כבוד שמים, עד שייראה

לעין כל שמלא כל הארץ כבודו.

ה'תשס"א

וביאור הראיה של הילקוט היא, דבפסוק זה דאשר הוצאתיך מאור כשדים מוזכר שאברהם אבינו מסר נפשו למות באור כשדים במלחמתו נגד נמרוד, וע"י זה שהוא מסר נפשו קבל עם ועדה **הרי פירסם** את אלהותו של הקב"ה בעולם, וזו היתה הוכחה מוחלטת על בהירות אמונתו של אברהם אבינו ונתקדש שם שמים בעולם.

והנה מבואר בפסוק לפי דרשת הילקוט דה' מצא את אברהם שנאמר ימצאהו בארץ מדבר, וא"כ בפשוטו יש לדרוש המשך הקרא ג"כ דאחרי שה' מצא את אברהם יסובבנהו, היינו שסיבב אותו במסגרת, יבוננהו, לימד אותו בינה, יצרנהו כאישון עינו, שמר עליו מכל הרוחות הזרות המנשבות בעולם.

וצריך להתבונן, דהרי אברהם אבינו נתגלה כאיש האמת ממדרגה ראשונה, וכמ"ש **הר"ם** (פ"א מהלכות ע"ז ה"ג) דמגיל שלוש התחילה דעתו לשוטט ולחפש לפענח חידת הבריאה, מי הוא בעל הבירה, והחיפוש שלו היה בתכלית העקביות, וכפי שאמרו חז"ל שהיו לו ד' מאות פרקים במסכת ע"ז. הוי אומר שלמד וניתח כל פילוסופיא על כל צדדיה עד שהגיע להכרה בה' אחד. וזה סימן על ישרות שכלו, על תקיפות דעתו. דברגע שהבין שיש אלהים מלך על כל הארץ לא נרתע משום מכשול. לחם כאריה נגד המלך, נגד הוריו, ונגד כל העולם כולו. עמד יחיד נגד הזרם הסוחף, נגד ליצני הדור. ולא רק שעמד בדעתו, אלא דסבל רדיפות, בזיונות, אבדן חירותו על דעותיו עד מסירת נפשו ממש באור כשדים, וזהו ימצאהו בארץ מדבר, מצא הקב"ה את המרגלית בתוך המדבר של האומות ומצא אותו מיוחד שראוי לפרסם את מלכותו, וכלשון הילקוט "ולא אניחך עד עד שאחזירך לפלטרין שלך". ומתוך כל הנבראים לא היה כדוגמתו ראוי לקיים את תוכניתו של הקב"ה היינו להקים את העם סגולה את עם ישראל. ומפני זה לקח אותו הקב"ה והשקיע בו עבודה חינוכית כדי להעלות אותו עוד יותר, וכדוגמת מוצא מרגלית בתוך החול, דמתחיל ללטש אותה עד שתהיה בזיו יפעתה.

ג) וצריך להבין האם הכחות האדירים של אברהם אבינו שנתגלה כאב המון גוים לא הספיקו לבחור בו שיקים את משפחת ישראל? ומה הוא צריך מסגרת מיוחדת, חינוך בתבונה, ומה הפחד מהרוחות המנשבות? ואשר מבואר מתוך זה שתכונותיו של אברהם אבינו וכחותיו שהם כחות אנושיים הם מסוגלים למעשים גדולים מאד, כדוגמת ההכרה באדון הכל, מסירת נפש על האמונה, הפצת דעותיו, עמידה נגד הזרם. אולם לבנות את עם ישראל לא מספיקים כחות אנושיים, צריך מושגים של תורה ודעת תורה. דלהיות בן תורה זה לא מתבטא רק בפעולות גרנדיוזיות, אלא בכל תנועה של האדם. השולחן ערוך מקיף את כל היום של האדם, משעת קימתו שיתגבר כארי, איך הוא מתלבש איך הוא מתנהג במקומות צנע איך הוא הולך איך הוא מדבר איך הוא אוכל ואיך הוא ישן וכו', מלאך מתהלך זהו בן תורה. וזהו מה

שכתוב בילקוט (שם) יסובבנהו שנאמר לך לך מארצך. והיינו דביקש הקב"ה מאברהם אבינו מהפכת המושגים המושרשים בו, כגון המושגים הכלליים שנובעים מתרבות מסויימת. דכלל לא מרגישים שהם שונים מהשו"ע, ובקצת התבוננות רואים כמה שקועים במושגים של תרבות מסויימת. דרך החשיבה, ההתייחסות לכל נושא היא שונה מדרך החשיבה שהשריש הקב"ה לעמו ע"י התורה, ולכן ציוה ה' את אברהם להפוך את המושגים הכלליים עד התכונות שירש מבית אביו, ועל דרך הא דאמרו חז"ל גר שנתגייר כקטן שנולד דמי. אברהם הוא כבר לא בנו של תרח, אלא יצירה חדשה, כמ"ש באבות (פ"ו) אברהם קנין אחד, שנאמר ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ.

ועל דרך זו היו כל הנסיונות שנתנסה אברהם אבינו כשנתגלה עליו בעל הבירה. מיד בהגיעו לארץ ישראל, וילך אברם הלוח ונסוע הנגבת. ה' הבטיח לו את הארץ הזאת, והנה אין לו אפילו מקום לגור בו, וכן ויהי רעב בארץ וכו', כשהוצרך לקבור את אשתו לא מצא מקום קבורה עד ששילם ארבע מאות שקל כסף, ומ"מ לא הרחר אחר מידותיו יתברך. כך נתנסה אברהם אבינו בחיי היום יום, דזוהי דרכו של היהודי. והנה כשנתבונן עוד נראה שהנסיונות שנתנסה אברהם אבינו היו בנקיון כפים, במריבה עם לוט גבי חמדת ממנם של אחרים, עם מלך סדום נקיון כפים בממון המגיע לו מן הדין ע"י כיבוש מלחמה, נקיון כפים בשאר הנגיעות, שנצטוו לשלוח את הגר אשתו שהולידה לו את בנו, לשלוח את ישמעאל בנו, ועשה את הכל בשמחה ובזריזות כמו שכתוב וישכם אברהם בבוקר, ושלח את בנו חולה מפני ציווי ה'. ובכולם עמד אברהם אבינו דהגיע לדרגה שאין לו בעולמו אלא רצונו יתברך שמו.

ד) ושיא הנסיונות היה העקדה. והגם שבמשנה תנן עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו, אבל התורה כתבה לשון נסיון רק על העקדה, והאלוהים ניסה את אברהם. וידוע מאמר חז"ל קח נא את בנך, אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו הקב"ה עמוד לי בזה, שאם לא, יאמרו שהראשונים אין בהם ממש. ומשמע שיש חילוק מהותי בין העקדה לשאר הנסיונות, דשאר הנסיונות נתנסה בדברים פרטיים שלו, כגון שאין לו בית מלון, שנלקחה שרה לבית פרעה, וכן נתנסה בחמדת ממון, באהבת אשה, אהבת בנו, ובכולם עמד, כיון דלא היתה לו שום נגיעה עצמית לעומת אהבת ה'. ולפי דרגתו של אברהם אבינו אין אלו נחשבים נסיונות, אבל נסיון העקדה התורה מעידה שהוא נסיון, דהנידון לא היה אהבתו לבנו יחידו, דעל זה היה יכול להתגבר, אבל הנסיון היה למסור לקב"ה את הכלים שהביאו את אברהם אבינו להכיר את הקב"ה, הלא הוא השכל הישר. ביקש ממנו הקב"ה לבטל את שכלו ואת הבנתו העמוקה, הכל על מזבח אהבת ה'. (א) ה' מצוה לו לשחוט את יצחק, והיינו להרוס במו ידיו את כל ההמשך של עבודת חייו, את כל הנפש אשר עשו בחרן, את כל בנין הקדושה שהוא בנה. ראה נא ראה שגם את אליעזר ואת ישמעאל התלמידים המובהקים "שדולה

ומשקה מתורת רבו" נמנע אברהם אבינו מלשתפם בחוויית העקדה. והטעם מפני שלא ראו את האור מרחוק, הרי הם דומים לחמור. וקשה וכי מפני שעדיין לא הגיעו למדרגה יותר גבוהה, הדרך היא לדחותם, אדרבה ראוי היה לקרבם, לחנכם, ללמד אותם עבודת שחק, מה היא מסירת נפש. אלא דידע אברהם אבינו דכיון דלא הגיעו לדרגה גבוהה של זיכוד, אין בכחם לתפוס את העוצמה של העקדה, ואדרבה מעשה זה יהיה להם סתירה לכל מה שלמדו והשכילו עד היום, ומשלא יוכלו להשלים בפנימיותם עלולים המה לאבד את הכל. ואם כן הדברים קל וחומר, אם שני נעריו הכי מקורבים אליו כך, מה יענו איזובי הקיר. וחזינו דהבין אברהם אבינו בעיני שכלו, דמעשה זה של העקדה לכשיוודע, יגרום שתפול לטמיון כל תכלית חייו שהיא לפרסם את אלהותו יתברך שהוא מקור ההטבה. זוהי עוצמת הנסיון. (ב) יתירה מזו מתבקש אברהם אבינו לבטל בעצמו את הציווי הראשון של ה' כי ביצחק יקרא לך זרע. ושכל אנוש אינו יכול לעמוד בפני סתירה מפורשת זו. (ג) וביותר דהרי אברהם אבינו שומע ממקור הטוב ומטיב ציווי להרוג במו ידיו אדם נקי וצדיק! הלא זה מעשה עבירה! והגם דה' מצוהו לעשות זה המעשה, מ"מ במציאות זה מעשה עבירה, דעל פי חכמת התורה שהיא חכמתו יתברך זה מעשה עבירה בעצם, וזו סתירה לכל מהותו. והן צריך לבאר דאפשר דאין זה נחשב רציחה, דרציחה היינו הרצון והכוונה לשלול את המציאות מהזולת, שלא יהיה קיים עוד. ואילו כאן ה' אומר לו והעלהו שם לעולה היינו שיתקרב אל ה' תחת כסא הכבוד. ואברהם אבינו האמין שהוא מוליכו לחופה עם רבש"ע. וא"כ אין כאן שלילת חיים אלא אדרבה חיי נצח, "להתענג על ה' וליהנות מזיו שכינתו". אולם אכתי קשה מאד, דאברהם אבינו ידע את סוד הקרבן ואליבא דאמת אין בתורה וביהדות מושג של קרבן אדם. וא"כ הציווי הזה מהוה סתירה לכל מה שהבין בשכלו, לכל מה שלימדו אותו כליותיו, לכל תורתו. ואברהם אבינו עמד בנסיון! וישכם אברהם בבקר בזריזות לקיים את מצות ה' בשמחה. עין במר בוכה ולב שמח, שלט אברהם אבינו על רגשותיו על נפשו ועל נשמתו, הגם דלא שייך לשלוט על צרכי הגוף כגון הבכי, אבל הלב כולו מלא שמחה. לית דין בר אינש.

(ד) והנה יעויין באבי עזרי הלכות יסודי התורה שהקשה מורי ורבי זצוק"ל, דמה הנסיון של העקדה, דכיון דה' ציוה אותו קח את בנך וכו' והעלהו שם לעולה פשיטא שיקיים את הציווי, ולמה העמידו מעשה זה כשיא מעשה אנוש עלי אדמות, ועומדת זכות העקדה לזרעו לנצח נצחים, דשופרו של איל הוא שופרו של משיח, דהיינו דבזכותו יזכו ישראל לגאולה, וכי זה נקרא נסיון, הלא לא היה מקום להוראת היתר שהרי כך נצטווה במפורש מהקב"ה בנבואה. ותירץ מורי ורבי זצוק"ל לפי דברי המהרי"ל דיסקין שגם נבואתו של אברהם היתה באספקלריא שאינה מאירה, ונמצא דגם לנבואה של העקדה היו צריכים לפתרון של הנביא עצמו. והנה היה צריך אברהם

לפתור את המשל שהראו לו באופן זה שה' אמר לו שיעלה את יצחק בנו יחידו אשר אהבו לעולה. וע"י שנפשו היתה זכה ובהירה פתר לו כן, ולא היתה לו שום נגיעה להורות היתר בק"ן טעמים לפתור בצורה אחרת. זהו הנסיון.

ועצם הקושיא של מורי ורבי זצוק"ל שאם אין אפשרות להוראת היתר לא יקרא לזה נסיון, מעידה על דרגות על אנושיות של מורי ורבי, דלדבריו אין זה נסיון לשחוט במו ידיו את בנו אהובו מחמד עיניו, להרוס את בנין הקדושה שהוא בנה, לעשות מעשה שמהוה סתירה לאמונה ביחידו של עולם הטוב והמטיב, אין זה נסיון, דלמרות הסתירה בנבואות ששמע מה' דבתחילה אמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע ועתה מצוה אותו להעלות את יצחק לעולה, ועם זאת לא להרהר ואפילו לא לשאול! וכל זאת בשמחה ובזריזות! האם יש לתאר אדם שישלוט בצורה כה מוחלטת על שכלו ועל רגשותיו! וחזינן דרגתו של מורי ורבי, שאם ה' מצוה אין זה נסיון לאברהם אבינו. ותירוצו של מורי ורבי מאפיין עוד יותר את כל אישיותו, דהנסיון לאדם הוא לא מה שהוא חושב בהכרתו, אלא אם הרבדים העמוקים ביותר של אישיותו הם נקיים, האם אין בהם שום שיג ופסולת מעורבים עם האהבה לה'. דהרי מטבע האדם דכשהוא משוכנע בכל נימי נפשו בעיקרון מסויים, ועיקרון זה הוא סיסמת חייו, ובו תלוי כל עתידו ועתיד הבריאה כולה, ומאידך גיסא הוא רואה לפניו חזיון דלכאורה הוא קצת סתירה לעיקרון הזה, הרי בלי ספק הוא משתדל ליישב את העיקרון שלו. וכאן יכול היה אברהם אבינו לפרש את החזיון בדרך אחרת שלא תהיה סתירה לכל יסודות האמונה וההטבה ששמע עד כה בנבואה מהקב"ה. ובכל זאת חזינן שאברהם אבינו פתר רק כפי הישרות של החזיון בלי ליכנע לשום דעה מוקדמת, לשום שוחד רגשי או שכלי, למרות שפתרונו היה נגד כל הבנתו. ובזה נתגלה אברהם אבינו שלם עם ה', כמ"ש הכתוב ומצאת את לבבו נאמן לפניך, שכל לבו לעומק ולרוחב היה נאמן רק לפניך. והוא ביטול השכל, הרצונות, הרגשות, שאין עוד מלבדו לא רק בעולם הכללי אלא בתוך עולמו הפנימי של אברהם אבינו אין עוד מלבד רצון ה' ואהבת ה'.

ונראה לבאר קצת את מהלך המחשבה של אברהם אבינו, והוא דעד כמה שהיה משוכנע שלא יתכן ציווי לשחוט את בנו, היה עוד יותר משוכנע בכח ההטבה האלהי שמתגלה בכל גרגיר של הבריאה, וכמו בן שמשוכנע באהבת אביו אליו וברצונו האדיר להטיב לו, והנה פתאום רואה לפניו שאביו בא עם סכין וחותר לו את בטנו, אין צל של ספק לבן שהאבא מכוין לרפאהו מאיזו מחלה, וק"ו בן בנו של ק"ו ביחידו של עולם לבנו יחידו. וגבורת שכלו של אברהם אבינו היתה להבין שכל הבנתו והשכלתו הם כאין וכאפס לעומת כחו וגבורתו של האבא שבשמים, והנה הוא כגמול עלי אמו מתרפק עליה בגעגועים ואהבה.

(1) ואם כנים אנו בזה, נראה לבאר קצת מהלך בציווי של העקדה שהוא כחידה

סתומה, היתכן שה' ינסה את אברהם אבינו בהקרבת אדם לקרבן, רעיון שאין לו קשר עם תורת ה'. והנה רש"י כתב על הפסוק כי עתה ידעתי אמר רבי אבא א"ל אברהם אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, וחזרת ואמרת קח נא את בנך, עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער. אמר לו הקב"ה לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח מוצא שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך שחטוהו אלא העלהו, אסקתיה אחתיה. וצ"ע דלהעלות לעולה היינו ודאי גם לשחוט דאחרת זה לא עולה, דבעינן מעשה הקרבה דאין קרבן בלא הקרבה.

והנה המלאך אמר לאברהם אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה, וכתב רש"י אל תשלח לשחוט, אמר לו א"כ לחינם באתי לכאן אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם, אמר לו אל תעש לו מאומה, אל תעש בו מום. והנה מתפרשת קושיתו של אברהם אבינו כמו שפירשנו דעולה היינו הקרבה וצריך שחיטה, ואילו המלאך ענה לו אל תעשה אותו בעל מום, וצ"ע דמה שייכת תורת בעל מום, הלא המלאך ציוה שלא לעשותו קרבן, ומאי שייטיה דבעל מום אחרי שאין כאן כבר קרבן. וצ"ע.

ואשר נראה לבאר דרבש"ע ציוה באמת לאברהם אבינו להקריב את יצחק לעולה, אולם כשהקרבן הוא אדם אין השחיטה בסכין, אלא דהשחיטה היא ביטול הרצונות, היצרים, ביטול היש של האדם על מזבח אהבת ה'. ועיין באיגרות החזו"א (סימן ג') שכתב דהלא אמרו אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה, המיתה שבכאן היא הנטייה מפשוטם של החיים לעומקם של החיים, לתוך תוכם של החיים, כי שבירת המידות היא הריגת החיים השטחיים ומיתה של היצר הממלא את כל הגוף וכו'. ונראה דכוונת המלאך לבאר את ציווי ה' דהציווי היה להעלותו לעולה היינו שהחיים שלו מוקדשים לה'. והנה כמו בכל קרבן צריך גם שחיטה וגם זריקה, והשחיטה בקרבן אדם היא לבטל את כל הרצונות עד הרבדים הפנימיים ביותר, והיה צריך לעבור את העקדה כדי להיווכח שלא נשאר בתוך תוכו של אברהם אבינו שום שביב של רצון עצמי, והוא מסר את כל היקר לו. וכפי שביאר מורי ורבי דזהו הנסיון של העקדה. וזוהי בעצם השחיטה של קרבן אדם. וגם יצחק אבינו נתנסה אם החומר שלו מעכב, וכשכבר הגיע המעשה אל הגבול גם מצד אברהם וגם מצד יצחק קרא לו המלאך שהשחיטה של הקרבן כבר נגמרה, ומעתה מתחילה עבודת זריקת הדם שהיא הקרבת דם התמצית לעשיית טוב, היינו להתחברות עם אדון העולם ע"י לימוד התורה ועבודת ה'. ולכן אמר לו המלאך אל תעשה אותו בעל מום, דהזריקה וההקרבה נמשכת עד שתחזור הנשמה למקורה, וכל טיפת דם של האדם, כל טיפת אנרגיה מוקטרת ומוגשת לה' ברוך הוא. ואם יעשה לו חבורה הרי לא מסר את כל כחותיו לתורה ולקדושה. וזה גופא בעל מום. ואמנם אברהם אבינו השתוקק לקבוע

במעשה את השחיטה של כל היש שלו ורצונותיו, כדי שמעשה זה יעבור בתורשה לעם ישראל, שיהפוך לתכונה במהותם, ומשום כך ברא הקב"ה את האיל בין השמשות, היינו דאף דזה לא מגוף היצירה דמעשה בראשית, מ"מ הוא משמש כאמצעי ליצירת עם ישראל כרצון ה'. ומבואר במדרש דסמאל נלחם כדי להסתיר את האיל ולכן היה נאחז בסבך בקרניו, אבל רבש"ע הראה לו אותו, וכל השחיטה ששחט אברהם אבינו את רצונותיו נקבעה והפכה לנכסי דלא נידי לזכות כלל ישראל. ומובנים דברי המדרש דלמה נקרא שמה מאכלת דכלל ישראל אוכלים תמיד בשכרה. והנה אחרי כן כתוב ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית לאמר, היינו אחרי שנקבעה השחיטה של העקדה ע"י מעשה שהוא תורשתי לכלל ישראל, אז אמר לו ה' בי נשבעתי נאום ה', לא רק ברית יש ביני לבינך, דהברית מותנית בקיום התנאים, ואם יגרום החטא אפשר דאין כבר ברית, אבל אחרי העקדה, הברית היא כבר בשבועה שהקב"ה לא יחליפנו ולא ימירנו לנצח נצחים, דעם ישראל ראוי להיות הקרבן האמיתי לה', דכל הקרבנות הם משל בעלמא, אבל עיקר סוד הקרבן הוא קרבן האדם להקריב את כל ישותו לבוראו.

ז) והנה אם באנו להגדיר לפי השגתנו את מרן ראש הישיבה זצוק"ל הרי כל ימיו מעת עמדו על דעתו ועד נשימתו האחרונה, מוקטר מוגש לשמי ומנחה טהורה, כל טיפה של כח, של מרץ, של חיים, זרק ע"ג המזבח עולה לה'. ומעט מזער נראה מהמעשים דלקמן.

א. יום אחד בזקנותו הלך לבדיקות רציניות בבית חולים אחרי שהרבה זמן לא הרגיש בקו הבריאות. אמר לו הרופא כל האברים בסדר, כמו יונגרמאן. חזר הביתה וישב לבכות, אם אני בריא כמו בחור למה אני לא לומד כמו בחור? אחרי כמה ימים נתישבה דעתו, ואמר נכון שהאברים בריאים, אבל עצם החיות ה' נותן לאברים כל רגע ורגע, וה' נתן לו עתה פחות חיות מבחור. ולמדנו את יסוד היהודי בעולם, כל טיפה של חיים למזבח הקודש.

ב. ישבנו לפני כשלושים שנה באסיפת רבנים בישיבה, היה הרב בגיל שמונים לערך, והיתה טירחא גדולה בשבילו לבא עד ירושלים לשבת איתנו בישיבת רבנים על ענייני הישיבה ודאגנו לבריאותו. אמר לנו בזה הלשון: "איני יודע באיזה זכות אני חי, והלא אין בי כבר כח ללמוד כדבעי, אלא דה' נותן לי חיים לשמש את הנבראים". וזו היא זריקת תמצית הדם כל יום וכל רגע על מזבח הקודש.

כתוב בתהלים כל אורחות ה' חסד ואמת לנוצרי בריתו ועדותיו, אמת וחסד היו הצירים המרכזיים בדמותו הפלאית של מורי ורבי. סיסמת חייו היתה חיפוש האמת, והאמת מחייבת את הנברא להיות ציר נאמן לשולחו. והיינו כל כולו קודש לה'.

הביטוי הראשון לאמת ולשלמות היתה התמדתו שאין לה גבול.

א. שמעתי בשם אחד מן הגדולים זצ"ל: לפני תשעים שנה היו בעולם הישיבות

מפורסמים שלושה מתמידים מרן הקהילות יעקב מרן ראש הישיבה והגאון ר' חיים שמואלביץ זצ"ל.

ב. ציור של התמדה: בדידי הוה עובדא זכיתי לקירבתו היתירה והסכים לקבוע אתי חברותא בין שעה שתיים לשעה שלוש בסדר זרעים, ובשעה שתיים היה כבר רכון ושקוע בסוגיא כשגמר תפילת מנחה בשעה אחת וחצי, ואחרי ששירת את אשתו שהיתה חולה, טעם משהו וכבר היה שקוע. מעולם לא היה החשמל מכובה בביתו באחת בלילה.

ג. כשקטעו הרופאים את רגלה של אשתו קיבל תענית, והיה איתה בבית חולים שתיים עשרה שעות, ומיעט לדבר עם אנשים כי היה חושב רק בלימוד, וכשחזר הביתה עודנו בתענית ישב שעתיים שלמות לרשום מה שהתחדש לו בבית החולים. **האמת** הזאת בערה בלבו להבין את התורה לעומקה על בוריה. התורה הקיפה את מעגל חייו, ועד לזה כח הריכוז האדיר.

א. ביום השיעור היו פניו בוערות ולא היה שייך להתקרב אליו ולדבר איתו על שום נושא, הוא היה בעולם אחר, וכשבא לשיעור משך חמישים שנה אמר את השיעור כמו אריה בריתחא אדירה. ואפשר לומר שהיה מעמד הר סיני בזעיר אנפין. ושמעתי ממקור נאמן שהלך למקוה כל יום שלישי לטבול מפני שרצה למסור את התורה כנתינתה מסיני.

ב. כל מחזור חזר ולמד כמו בפעם הראשונה. באותו להט, באותה ריתחה, באותה יגיעה, כלפיד אש בוערת בכל נשמתו ובכל מאודו. אשרי עין ראתה כל אלה. ג. הייתי עד שפעם בחור הקשה קושיא מגמ' והרגיש מרן שלכאורה הוא צודק, הבחורים ניסו לפרק את הקושיא אבל מרן אמר נראה לי שהוא צודק, סגר את הגמ' ויצא. כך היה מרן, רק אל האמת פניו.

והיטיב לתאר אותו מרן החזו"א במכתב אליו "אין דרכי לבא במשא ומתן עם החכמים אבל מעכ"ת שהאמת אהוב ליה מאד דנתי בזה לפניכם".

ד. שאל אותו אברך אחד האם לעשות משמר, אמר לו לא. הוסיף האברך לשאול למה הראש ישיבה כן עשה משמר, וענה לו שהיה מחליט לא לעשות משמר, אלא שלפעמים התיישבתי ללמוד ופתאום כבר בקר.

ואין פלא שהעיד עליו מרן הרב מבריסק גאון הגאונים כבר בשנת תשט"ז, לפני קרוב לחמשים שנה, כי גדול האיש מאד ורב גובריה בתורה בחריפות ובקיאות ועומק הפשט בכל מקצועות התורה כאחד מגדולי דורנו. ומסתמא כיוון לדורו של הרב מבריסק שהיה דור דעה, ופשיטא שאין הכוונה רק לדורנו היום.

מה שאנחנו זכינו לראות, דאפילו בשיעור יומי היה חודר בתבונתו אל היסוד, השיעורים היו מהפכה מהמבט הרגיל אל נקודה מקורית ושרשית שאי אפשר להזיזה. כמה שעות עמלנו עד שירדנו לדעתו, ולא תמיד זכינו.

סיפרו בשם הרב מבריסק שפעם דיבר עם מרן בסוגיא אחת שיחה ארוכה, ואחרי כן אמר הרב מבריסק שמיום שנפטר הגר"ח רק היום היתה לו הזדמנות לדבר בעמקות שהיתה דומה לעמקות שהיה מדבר עם אביו הגר"ח.

(ח) והנה מה דזכה לכל מה שזכה הוא מחמת כח הריכוז האדיר שהיה מרכז את מחשבותיו רק לתורה, וזה סימן שליבו היה כולו לשמים, דהא דאין האדם מסוגל כל כך להתרכז היינו משום דיש עוד דברים מעניינים אותו, אבל מורי ורבי שום דבר לא עניין אותו חוץ מתורת ה', וכמ"ש בתהלים אשרי האיש וכו', כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. וזהו סוד התפילה ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך, דהלב מיוחד כל כולו רק לאהבת ה' ולתורתו.

והנה בדורנו לא היה לנו עוד ציור של אהבת תורה כמורי ורבי זצוק"ל.

איתא בילקוט בסוף מלאכי זכרו תורת משה עבדי, וכי תורת משה היא והלא תורת ה' היא שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש, אלא משום שנתן נפשו עליה נקראת על שמו. והיכן מצינו שנתן נפשו עליה, שנאמר ויהי שם ארבעים יום, ונאמר ואשב בהר לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי. וקשה דטפי הו"ל לומר דמשה רבינו מסר נפשו בבנין אישיותו, דלא היה שום מסך בינו ובין השכינה כעדות התורה והאיש משה עניו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה, ולכן אמר ונחנו מה. ומשו"ה היה לו בית קיבול הכי ראוי לקבלת התורה.

ויצויין במדרש רבה פרשת כי תשא לחם לא אכל אבל אכל מלחמה של תורה, מים לא שתה אבל מימה של תורה שתה, והיה לומד תורה ביום ופושט אותה בינו לבין עצמו בלילה, ולמה היה עושה כן, אלא ללמד את בני ישראל שיהיו יגעים בתורה ביום ובלילה, ומאין היה אוכל, מזיו השכינה היה ניזון. ואל תתמה, דהחיות הנושאות את הכסא מזיו השכינה היו ניזונות. והנה המדרש שואל מנין היה אוכל ולא תירץ דרך נס, משמע דלא ניחא במעשה נסים, וכן כתב שם ביפה תואר דגריעותא למשה שיעשה נס בעבורו, ועוד דהתורה תלויה דוקא ביגיעת האדם, וא"כ מה תירץ המדרש.

ונראה דכאן מבואר דשייך לחיות מהנאה רוחנית. והיא בהתפשטות הגשמיות, בזה שהנשמה דבוקה במקורה, בהנאה זו היא מתקיימת. ולמדנו מתוך זה דמסירת נפש עבור התורה לא סגי בבנין האישיות והתבטלות עצמית לרבש"ע, דזה הוא אמנם תנאי חיוני לקירבה אל ה', אבל לזכות לתורה צריך השתוקקות וערגה ברמ"ח אברים ושס"ה גידים, וע"י שדברי תורה גורמים ללומד הנאה ושמחה, התורה זורמת בגידיו ובכל מהותו. ורק בדרך זו יכול לזכות לחלקו בתורה המיוחד לו, ועל זה מתפללים אנחנו כל יום והערב נא ה' אלהינו את דברי תלמוד תורתך בפינו.

והנה מרן זצוק"ל היה מקבל תורה ומוסרה בשמחה ובערגה בל תשוער. וסיפר מרן [מובא בשימושה של תורה] הייתי אצל הרב מבריסק ואמר לי חידוש אחד בסוגיא

מסויימת שהיה משמח ומאיר עד לאחת, וכשיצאתי מביתו פגשתי תלמיד חכם אחד, [שראה אותו רוקד ברחוב ושאלו מאי האי], ומרוב הרגשת השמחה התבטאתי לפניו, כי אם אמנם איני יודע אם מגיע לי עוה"ב, אולם אם מגיע לי אזי אכלתי את העוה"ב בהנאת השמחה מאותו החידוש ששמעתי מפי רבינו הרב. וכן התבטא הגרי"ז על מרן, שאם ר' אליעזר יש לו קושיא אינו הולך לישון עד שימצא תירוץ, ומתוך זה אהבו הרב מבריסק אהבה עזה.

והנה התורה הזאת האירה את נשמתו, ואין פלא שנמשכה נשמתו למקורה, ונתעלו מושגיו לגדר מושגים אלהיים. מורי ורבי דיבר פעם בשיחה, שהיה מתקשה ביוה"כ כשהתודה גזלנו, דזה הוא יודע שהיה יכול לעזור יותר ולא עזר, אבל לגזול, לגנוב, זה אינו זוכר. עד שהתבונן בדברי חז"ל שמביא רש"י הקדוש בפרשת לך לך, כששרה מסרה את שפחתה הגר לאברהם אולי תבנה ממנה, ותהר ותקל גבירתה בעיניה. ותאמר שרה לאברהם חמסי עליך, ופירש רש"י שם דטענתה של שרה היתה דהרי הוא התפלל לזרע וכמ"ש הן לי לא נתת זרע, ומדוע לא התפלל גם עליה. והקשה מורי ורבי דאמנם טענה על אברהם למה לא התפלל עליה, אולם זה לא נוגע לטענת חמס וגזל. ומכאן מוכח דכיון דרבש"ע נתן לנו נשמת אלוה ממעל ומטבעה של הנשמה כשהיא קשורה עם מקורה שיש לה כחות אלהיים, א"כ חובה היא להתפלל על הזולת, ואם היה בידו להתפלל ולא התפלל הרי הוא גוזל. ולפי זה מובן מה שמתוודים גזלנו ביוה"כ, דהתביעה עלינו להיות אלהיים, וחובת האדם האלהי להיטיב לזולתו, ואם חיסר מחובתו הרי הוא גזלן. והנה כאן הביטוי לפנינו שהבן תורה הוא קרבן לה' בכל כחו, ואם אינו מנצל את כל כחו על מזבח הקדש הרי זו מעילה בקרבן, וחשיבא גזילה. אשרנו שזכינו לראות את פני מרן זצוק"ל, כמה עמקו מחשבותיו.

ט) כח האמת בהנהגת הדור

הר"ם כתב באיגרותיו לבנו רבי אברהם: "שתלמד רק בספרי אבן עזרא כיון שהאיש הזה אינו מפחד משום אדם, אינו נושא פניו לאיש". זו היא הגדרת האדם הגדול לדעתו של הרמב"ם, וזה היה מורנו ורבינו. האמת היתה סיסמת חייו בכל שטחי החיים, לחם מלחמות הדת בכל עז, מסר נפשו על שמירת ההשקפה הטהורה, ויצא בתקיפות נגד כל סילוף ברוח היהדות, ולא חת ולא זע אפילו מקבוצות מסוכנות, ורק האמת הצרופה בפיו. סח לי מרן הגאון הרב אלישיב שליט"א: "כולם חושבים מה שהרב שך אומר, אלא שהוא היחיד שאומר מה שהוא חושב". כשניהל מערכה לא ידע ליאות, כבודו לא היה חשוב כלל בעיניו. והוא הלך בעצמו אצל תלמידי חכמים ואדמורי"ם הרבה יותר צעירים ממנו. וכך שמעתי מפי מרן הגאון ר' שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל שהיה מתפעל שאצל מרן הרב שך לא היה קיים אצלו מושגים של כבוד, אלא הוא היה מקדים לכל אחד ואחד. מול עיניו עמדה מטרה יחידה אחת,

לחזק לגבש את היהדות החרדית, את עולם התורה. את עולם הישיבות גידל וטיפח, כמעט רוב ראשי הישיבות היום בארץ הקודש הם תלמידיו, והוא יזם ועודד וליווה את בנין כל ישיבה, כמעט שאין מוסד תורה אחד שלא נהנה מעצתו ותושיתו, והרבה פעמים מעזרתו המעשית הכספית.

ומנין שאב את הכח הזה להנהיג ולחתוך עניינים שעמדו ברומו של עולם, מנין ידע לרדת לעומקם של דברים, בניסוחים מסובכים וזרים לרוחו הטהורה, מי מילל ומי פילל **שהאדם** שמיום שנולד נשם רק תורה, התעניין רק בד' אמות של הלכה, והנה ראשי העם התפעלו מתפיסתו לעומק בכל סוגיא מהחיים. זה אחד מהפלאות באישיותו של מרן זצוק"ל שעד שהתקרב לגיל שבעים לא האמין אף אחד שמרן שייד להנהגה של עסקנים, והנה כשמרן ר' אהרן קוטלר זצוק"ל ועוד גדולים העמיסו על כתפיו את האחריות, נתגלה מרן כגדול המנהיגים שהיו לעם ישראל בדורות האחרונים. וזה ביטוי מלא למשנתנו באבות כל העוסק בתורה לשמה נהנין ממנו עצה ותושיה עצה וגבורה, וכך הוא עמד בפרץ עשרות שנים. ואין פלא שמילתו היתה נשמעת, דכל אחד ראה לפניו אדם לוחם רק מלחמות ה', בלי שום פניה ונגיעה, כל הרבדים של האישיות שלו נקיים, ניהל וניווט מפלגות בלי להידבק בכי הוא זה מעולם השקר של הפוליטיקה. לפני יותר מעשר שנים כשכל העולם בארץ ומחוצה לה ציפו למוצא פיו בענין שנגע להם ולמפלגותיהם, וכל צוותי התקשורת באו מרחוק, קם מרן ודיבר על האמת הצרופה מהי חובתו של יהודי, העולם לא הבין. וכי לזה ציפינו! אולם זה היה מרן, מה שעניין אותו זה האמת זה היהדות, זו האמונה, זה ילדי ישראל. וכך היה אבא לכל היהדות החרדית, מי יתן לנו תמורתו.

(י) אורחות ה' חסד ואמת

מרן זצ"ל כשם שהיה גדול הדור בכח האמת הצרופה כך היה גדול הדור בחסד. כבר בהיותנו בישיבה הוא היה מורה הדרך, הדמות הערכית, וגם הדמות האבהית, אבא ממש לתלמידיו. כשהגעתי לישיבה לא הבנתי שפת היידיש שהיתה השפה הרשמית בכל שיעורי הישיבה. אחרי השיעור ניגש אלי מרן ושאל אם הבנתי, והודיתי בצער שלא הבנתי אפילו מילה אחת, למחרת ובימים שאחריהם היה מסתכל עלי באמצע השיעור ואני שואל את החברים מה חידש הרב ועל זה אני מנסה להקשות, ומיד היה מבין לרוחי וחוזר לי בלשון הקודש.

סיפר לי הגאון הצדיק ר' דוד מנחם שניידער שליט"א שפעם אחת ראו את הרב שליט"א עולה את המדרגות בריצה ושואל על בחור מסויים איפה הוא איפה הוא! עד שמצאו והציע לפניו קושיא חמורה בר"ם בטהרות, איך אתה אומר פשט בר"ם, הלא זה קשה מאד! זה הבחור לא הבין מה ראה הרב זצוק"ל לבא דוקא אליו, הלא יש מצויינים יותר ממנו, רק לאחר הרבה שנים הוא הבין שצעדיו של הרב כמלאך ה' שממונה על כל שתיל לומר לו גדל. וכיון שראה מורי ורבי את הצורך המיוחד

לעודד ולדרבן בחורים ספרדים שיהיו שקועים בתורה, תכנן מהלכים לרומם אותם, שיהיה להם בטחון עצמי, וכך נקשרו התלמידים אליו בעבותות אהבה. ^{אזרחי החסידות}

יום אחד בחור התווכח עם הרב והקשה לו קושיא מסויימת, והרב לא הסכים לקושיא, אחרי שעה חזר הרב מהבית עם צרור כתבים מסודרים, והראה לאותו בחור, ^{אזרחי החסידות} תראה בדקתי בכתבי שלפי ארבעים שנה, ומצאתי שכבר התקשיתי מאד בקושיא שהקשית והיא קושיא חזקה. איזו רוממות קיבל אותו צורב! גדול הדור טרח במיוחד ^{אזרחי החסידות} לחפש בכתביו, ולבא במיוחד להראות אותם ולהבליט שהבחור צדק בקושייתו.

ראיתי עובדה במו עיני, איך שאברך אחד חזר מחוץ לארץ אחרי בערך שש שנים מהיום ^{אזרחי החסידות} שנסע לכולל בחוץ לארץ, ואחרי מנחה רק ראה מורנו ורבינו את האברך הזה שהיה מהצד השני של בית המדרש, והנה כבר מהמזרח הלך אליו בזרועות פתוחות וחיבק את האברך כאב את בנו. ומורי ורבי אמר בעצמו למקורבים אליו מסרתי נפשי על כל התלמידים שיגדלו בתורה ובמיוחד על הספרדים.

אני אישית זכיתי לקירבה יתירה ממנו, ישיבת אור ברוך קמה בברכתו בהדרכתו ובעידודו. כמה פעמים בא לישיבה לומר שיעורים ולחזק. בכל הזדמנות בא להאציל עלינו מרוחו הטהורה. בחנוכת הישיבה הוא קבע את המזוזה על הפתח, ואח"כ התאספו גדולי ראשי הישיבות ומרן דיבר בהתרגשות עצומה שעה שלמה של דמעות נוזלים בחיל, דמעות של גיל ושמחה, על העטרה שחזרה ליושנה, כמה אהבה וידידות הרעיף ^{אזרחי החסידות} על ראשי הישיבה באותו מעמד, וכל מי שהיה נוכח באותו מעמד מרשים העיד שלא ראה התפרצות של שמחה כזאת מעידן ועידנים.

ולא רק לתלמידיו היה אבא, אלא לכל יחיד ויחיד. סיפרו מביתו של מרן שיום אחד היה גביר אדיר מוזמן אצל מורי ורבי וברצונו לתרום תרומות גדולות לישיבות. והנה חמש דקות לפני השעה הנקובה הגיע לבית אדם אחד עם בנו וביקש והפציר שיתנו לו ליכנס לבקש ברכה מהרב, ולא ישאר יותר מדקה, בקושי הסכימו ונכנס, והנה עברה שעה ועדיין לא יצא מחדרו של הרב, והגביר מחכה בעל כרחו ואף אחד לא מבין את פשר הדבר, סוף סוף אחרי שעה וחצי נפתחת הדלת ומרן מודיע שהוא על סף אפיסת כחות והוא לא יכול לקבל יותר אנשים היום, ואותו גביר הוצרך ללכת לדרכו ולחזור למחרת. רצו בני הבית לאותו אדם שלא קיים את הבטחתו ובקשו ממנו הסבר. ענה להם אני בקשתי ברכה לבן שיהיה לו חשק בלימוד, קרא הרב לילד למה אין לך חשק, בא אני אלמד איתך, ישב ולמד איתו בסבלנות, ביאר לו כל מילה כל רש"י, ועוד. עד שלא היה לו יותר כח, ובינתיים שכח את הגביר ואת תרומתו.

עוד סיפרו שביליל בדיקת חמץ אחד צלצל הרב לפרופסור אחד בירושלים מומחה למחלות נפשיות וביקש ממנו שיקבל בדחיפות בחור אחד. אמר לו הפרופסור שהוא כבר בפנסיה, אבל כיון שהפציר בו הרב נתן לו תור באותו לילה, שאל הרב שך את

הפרופסור אם כדאי לבא עם הבחור ואמר לו שאין צורך. הגיע הבחור אצל הפרופסור וישב איתו שעתיים וחצי עד שגמר והלך הבחור. למחרת שאלו השכנים את הפרופסור מה קרה שהרב שך ישב וחיכה במונית למטה כמה שעות עד שבחור אחד יצא מהפרופסור והגיע למונית ונסעו. אז הבינו שהרב שך לא העלה על דעתו לתת לבחור לנסוע לבדו, אלא דאם הפרופסור היה צריך את התרשמותו של הרב שך היה עולה איתו, וכיון שלא הוצרך העדיף לחכות לו למטה עד שגמר, וזה היה בליל בדיקת חמץ.

אמא ספרדיה אחת הגיעה למרן רב שך זצ"ל ובכתה בפניו שבתלמוד תורה לא רוצים לקבל את בנה. נגע הדבר לליבו הרחום, ומיד ביקש שיזמינו מונית, לקח מהאמא את תעודת הזהות של הילד ונסע במונית לתלמוד תורה. כל הצוות נבהל בראותו את הרב שך, פתח הרב ואמר באתי לרשום את בני לתלמוד תורה, והנה תעודת הזהות שלו, ונרשם הילד. שאלו אח"כ את מורי ורבי למה היה צריך ללכת בעצמו הלא די בטלפון. ענה להם, בטלפון המנהל היה עונה שודאנ²²³⁴⁵⁶⁷ שיקבל, אבל עד המעשה כבר ימצא מאה תירוצים כדי להתחמק, כשהלכתי בעצמי לא היתה לו ברירה.

תלמיד אחד שלו היה גר בירושלים, ונחלה והיה בצער. שמע הרב [כשהיה אז בערך בגיל תשעים ושלוש] והחליט לבא לבקרו. כשהגיעו לירושלים צלצלו אל התלמיד לבקש את כתובתו מפני שהרב עומד לבקרו. ביתו של אותו התלמיד היה בקומה שלישית בלי מעלית, והיה צריך לעלות חמשים מדרגות, התלמיד התחנן להם שהרב לא יבא, מפני שהוא בקושי מתהלך ברגליו ולעלות חמשים מדרגות יהיה לו לגמרי בלתי אפשרי. הרב לא ויתר ופתאום הוא בא, עלה מדרגה אחרי מדרגה, ועלו לו המדרגות האלו במאמץ בלתי רגיל, ביקר הרב את תלמידו עודד אותו ואמר לו בזה הלשון, אנחנו כאן ב"ד אומרים לך שאתה בריא ושאין לך ממה לחשוש. אפילו כוס מים לא רצה לקבל, כנראה שלא לערב שום הנאה אישית בתוך המאמץ הכביר הזה. מילותיו של הרב היו כדברי אליהו הנביא, לא עברו הרבה ימים, עד שהתלמיד הבריא וחזר לתלמודו. אין ספור למעשים שמעידים שע"י התורה נשמתו של הרבי נדבקה בנשמת אל חי, וקלטה דרכיו של הקב"ה ואורחותיו חסד ואמת.

חד בדרא היה ברגישותו לבעיותיו של הציבור הספרדי, ציבור יקר ומכובד, האי התייחסות לכל אחד באשר הוא, אלא גם למוצא עדתו לא נתנה לו מנוחה. סח לי פעם בכבוד ראש "שהוא מתפלל ומשתוקק ליום שהאשכנזים יבואו ללמוד אצל הספרדים", דהמצב הקיים שובר ומדכא הרבה בני תורה בעלי דרגה, וקוצץ להם את הכנפיים. ומחמת זה הוא יזם ועודד את ההתגבשות של הספרדים, כדי לרומם אותם שיוכלו לנווט בעצמם את דרכם, וע"י זה יפרחו באימון עצמי וישגשגו בתורה ויראת שמים. המונים מתלמידיו נתבקשו לעזור לספרדים להצלחת המערכה. ורק כשהשטן

התחיל לרקד ולהרחיק את הלבבות מלשמוע ולהטות אוזן לנסיונם של גדולי התורה ^{הספד} אז **החליט** להתרחק. ושוב יזם גיבוש של בני התורה הספרדים חניכי הישיבות, חיזק אותם ונתן בהם אימון, ותבע מהם להתאחד ולהילחם על חינוכם, על השקפתם ועל כל בעיותיהם, כקהילה מאוחדת בתוך היהדות החרדית. הופעתו האחרונה כמעט, היתה בבנייני האומה יחד עם אירגון מרביצי התורה הספרדים, למרות זיקנתו הוא הגיע לאולם לשמחת ליבם של כל בני התורה. כשהלכנו אליו אחרי הכנס, היתה לו שמחה אדירה על הצלחת הכנס ותבע מאיתנו להמשיך.

^{הספד}

והנה אנחנו היום כצאן בלי רועה, איזו יתמות!

אוי לספינה שאבד קברניטה, כפשוטו. רבינו היה ציר נאמן לשולחו, וכל תמצית דמו הקריב על מזבח אהבת ה' ואהבת התורה.

ומשמת רבי בטל סמל האמת של הדור!

בטל סמל ההתמדה והיגיעה ויחוד הלב לאהבת התורה דוקא!

^{הספד}

בטל סמל הלוחם על המשכיות התורה בלי שינוי כנתינתה מסיני!

^{הספד}

בטל סמל האהבה והמסירות לזולת, הנושא בעול עם חבירו!

בטל סמל הישרות הנקיות והשלמות.

ואכן כבה נר המערבי! פך השמן הטהור החתום בחותמת גדולי ישראל! אולם דמותו חקוקה עמוק בליבנו ולאורה נלך בעה"י כל ימי חיינו כדי להחזיר את מלך מלכי המלכים לפלטרין שלו, והדרך סלולה וברורה מפי מרן זצוק"ל לבנות את עצמנו למושגים של נקיון כפים, של אהבת תורה, ועל כולנה ויחד לבבנו לאהבה וליראה את שמך. יתן ה' ותתעורר נשמתנו מתרדמתה ותשאף למקור מחצבתה, וע"י זה תקבל את אור פני ה', שיקרין ללבנו ולליבות תלמידינו, ולליבות כל איש מישראל, ותפילותיו של מרן שהתפלל עלינו ועל כל ישראל בחייו יתקיימו ביתר שאת בהסתלקותו, כמ"ש חז"ל גדולים צדיקים אחר מיתתו יותר מבחייהם. וירחם ה' על שארית פליטת עמו, ויקרב לנו קץ הגאולה ויום הישועה בקרוב. ומחה ה' אלוהים דמעה מעל כל פנים.